

PROBLEMATIKA HISTORICKÝCH A VZÁCNÝCH KNIŽNÍCH FONDŮ (S PŘIHLÉDNUTÍM K OLOMOUCKÝM FONDŮM)

Václav Pumprla

Pracoval jsem ve zdejší Vědecké knihovně Olomouc přes 30 let, z toho jsem se věnoval historickým fondům přes dvacet pět let. To byl zřejmě důvod, proč jsem byl při dnešním slavnostním otevření nové skladové a provozní budovy knihovny požádán o úvodní slovo k obecné problematice historických a vzácných knižních fondů, uložených ve zdejší knihovně, s přihlédnutím k olomouckým fondům.

Abychom si přiblížili zmíněnou problematiku, definujme si nejprve historické a vzácné knižní fondy. Stejně jako u jiných oborů bychom mohli vyjmenovat více verzí definic. Jedna z nich by mohla znít: „Historický a vzácný knižní fond je historicky vzniklá knižní sbírka významná svou skladbou, vztahem k původnímu místu uložení, vztahem k významným osobnostem či zvláštní dokladovou hodnotou z hlediska doby vzniku. Tento knižní fond je uchováván v celcích i jako jednotliviny, případně oběma způsoby. Historické a vzácné knižní fondy obsahují rukopisy, prvotisky, staré tisky do roku 1800, tisky do roku 1900, mladší knihy zvláštní svou unikátností, proveniencí, uměleckou výzdobou apod. a konečně knižní soubory vzácné svou skladbou a původem.“ Každou jmenovanou kategorii bychom mohli doložit příkladem. Tak rukopisů má tato knihovna 1450, nejstarší z nich pochází z 2. poloviny 11. století, prvotisků, tj. tisků od vynálezu knihtisku Johannem Gutenbergem v Mohuči kolem roku 1455 až do roku 1500 včetně – těch má knihovna kolem 1 800 svazků, nejstarší byl vytištěn okolo roku 1467 a pochází dokonce z dílny Johanna Fusta a Petra Schöffra, přímých následovníků Johanna Gutenberga. Počet starých tisků z let 1501 až 1800 se pohybuje kolem 60 000 svazků. Z tisků z let 1801 do roku 1900 bychom mohli jmenovat jednu známou položku, a to přibližně 11 000 titulů moravik. V dokladování jednotlivých druhů historických a vzácných fondů bychom mohli pokračovat.

Z definice vyplývá ta skutečnost, že se oblast historických fondů nevymezuje jen rukopisy, prvotisky a starými tisky, ale že lze k ní zařadit i pozdější knižní fondy, které jsou něčím výjimečné svou povahou anebo pro určitou konkrétní lokalitu či celý region. Důležitou roli zde hrají odborné vědomosti příslušného knihovníka, který provede výběr titulů z fondů podle výše uvedených kritérií. Je ovšem pravdou, že se s těmito fondy pracovalo již dávno před stanovením nějakých definic, že se s nimi zacházelo po dlouhá desetiletí podle principů tradovaných v té které knihovně. Knihovníci, kteří měli na starosti tyto fondy, už dávno pochopili, že

mají na starosti vzácné písemnosti, jež je nutné chránit a ochraňovat zvláštním půjčovním a skladovacím režimem a zachovat je tak pro budoucí léta. Postavení historických a vzácných knižních fondů se setkávalo, a mnohdy se setkává ještě dnes, s jistými obtížemi. Je známo, že některým oblastem národního kulturního dědictví byla věnována již v minulosti větší pozornost než knihám, protože jejich subjekty byly na očích mnohem více a viditelněji než knižní fond. Mám na mysli např. památkové nemovité objekty, muzea, galerie nebo archivnictví. To přispívalo k tomu, že si tyto oblasti již dříve dokázaly v rámci svých potřeb, a hlavně možností, vybudovat určité legislativně správní a poradní instituty, které jejich situaci přece jen více ulehčovaly. Na druhé straně oblast knihovnické knižní kultury byla v minulosti nesena spíše několika nadanými jedinci nežli systematicky tvořenými a obecně závaznými pravidly. Chyběla i zákonná norma, která by pojednávala především o preventivní ochraně historických a vzácných knižních fondů. I na odborných knihovnických školách byly nedostatečné informace o historických fondech, protože se vše soustřeďovalo na výuku vědeckých informací. Ptáme-li se tak po všeobecné prestiži historické knižní kultury, zjišťujeme, že ve srovnání s ostatními druhy kulturních památek, zvláště z oblastí hradů a zámků, z oblasti lidové architektury, ve srovnání s technickými památkami či obrazy v galeriích a exponáty v muzeích byla informační i estetická hodnota historické knižní produkce v naší kulturní politice uplynulých let hodně zanedbávána.

A přitom se vše dělo v rozporu s faktem existence knižních památek pořízených už v dávném čase. Jako názorný příklad může posloužit skutečnost, že existence korunovačních klenotů z doby Karla IV. je v obecném povědomí dobře známa, ale že v Národní knihovně v Praze je uložen rukopis nazvaný Kodex vyšehradský z roku 1085, který zcela konkrétně dokládá korunovaci prvního českého krále Vratislava II., to si uvědomuje jen hrstka lidí. Je písemným dokumentem, který dobou vzniku, i cenovým odhadem v penězích (museli bychom počítat v miliolech), předčí leckterou viditelnou nemovitou kulturní památku. Ostatně i zdejší vědecká knihovna se může pochlubit románským rukopisem, tzv. Evangeliářem zábrdovickým, který byl pořízen rovněž kolem roku 1080, nebo česky psanou biblí z roku 1417, tzv. Biblí olomouckou, což je v naší republice nejstarší zachovaný překlad bible tzv. první recenze do českého jazyka. Za další zdejší exponát, tzv. Biblí boskovickou, napsanou kolem roku 1425, nabízel kdysi americký sběratel postavit novou knihovnu. A bylo by možné jmenovat další rukopisy, staré nebo vzácné tisky, které dokládají naši vyspělou kulturní minulost. Tím, že není v naší společnosti dostatečně vybudováno obecné povědomí o národním knižním kulturním dědictví, tím méně o starých a vzácných knihách, jakožto nezastupitelných dokumentech kulturních, politických, sociálních i právních, dokládajících kulturní

a historickou tradici našeho národa, potom mnohdy uniká potřeba tyto dokumenty lépe chránit a vytvářet jim lepší ochranné prostředí.

Zatímco hrad nebo zámek, zvláště když byl nákladně renovován, je ve společenském vědomí zafixován naprosto pevně jako viditelný artefakt, staré knihy byly a jsou zavřeny ve speciálních trezorech a depozitářích a široká veřejnost se s nimi může seznámit pouze prostřednictvím nečetných výstav, anebo zprostředkovaně pomocí vědeckých či populárně naučných publikací. V posledních letech je dobrým počinem na poli popularizace historických a vzácných knižních fondů pořádání Dnů evropské kultury, kdy nebadatelská veřejnost má možnost seznámit se i s těmito knižními poklady minulosti. Pokud vím, proběhne i letos v září. Knižní kultuře pomáhá také počítačová technika, která prostřednictvím CD-ROMů zpřístupňuje knižní skvosty i řadě zájemců a badatelů. Ostatně z nedávné doby je velkým úspěchem ocenění programu digitalizace knižních památek, jíž se dostalo Národní knihovně v Praze v korejském Soulu. Také olomoucká Vědecká knihovna se na tomto programu svými cennými fondy podílí.

Nepochybně důležité je, aby jistá část historických a vzácných knižních fondů byla chráněna i státem samým. Děje se tak prostřednictvím zákonů, do nichž je problematika historických a vzácných knižních fondů implementována. Jde zejména o vymezení práv a povinností vlastníků těchto vzácných fondů. Problém nastává v okamžiku, kdy se takováto zákonná doporučení dostávají v praxi do střetu s oblastí soukromého vlastnictví. To je vše složitá otázka, kterou bych ale nechtěl dalším výkladem podrobně rozebírat a zdržovat svůj výklad. V mnoha případech jde totiž o určité konkrétní podmínky, které je nutné oboplně respektovat. Např. tu jde o složitá jednání s představenými řeholních řádů, kde, jak máme určité zprávy, není vždy zajištěna odborná péče a přístupnost k vrácenému fondu. Podobné je to u šlechtických rodů, i když tam snaha o zabezpečení, případně odborné zpracování převzatých knižních fondů, je, zdá se, na vyšší úrovni.

Nyní mi dovoluňte promluvit pár slov a přinést pár historických faktů k historickému a vzácnému fondu zdejší Vědecké knihovny. Nejprve musím připomenout, že Vědecká knihovna v Olomouci je druhou nejstarší knihovnou v České republice. Nepřipomínám to z nějakého lokálpatriotismu, ale z tohoto faktu vyplývá i ta skutečnost, že současný olomoucký knihovní fond obsahuje, vedle současné literatury plynoucí z povinného výtisku, i velké množství starého a staršího fondu, strádaného mnohaletou existencí této knihovny.

Počátky knihovny sahají k roku 1566, kdy v Olomouci byla založena jezuitská kolej. Víme, že s jejím založením byla zřízena i knihovna. Vůbec 16. století bylo složitou dobou, kdy nástupem přísně katolického panovníka Ferdinanda I. na český trůn v roce 1526 předznamenávalo jeho snahu vrátit české země, po husitské

revoluci a Lutherově reformaci odklánějící se od katolické víry, zpět ke katolické víře. V Čechách i na Moravě se rozmáhaly nekatolické církve, které si hájily svá soukromá práva na věrnost své víře. Po Ferdinandově smrti 25. července 1564 se jeho nástupce a syn Maximilian II. zdál být k vyznávání víry svých poddaných tolerantnější, nicméně ani on neměl velké pochopení pro rozmach nekatolicky zaměřených obyvatel své říše. Vše se týkalo i Moravy a města Olomouce.

Za této situace usedají na olomoucký biskupský stolec dva rozhodní a snaživí katoličtí biskupové, a to Marek Khuen, který byl biskupem od 6. října 1553 do 10. února 1565, a zejména mladý (v době nástupu měl 31 let), energický a velmi schopný Vilém Prusinovský z Víckova, který tento úřad zastával od 9. března 1565 do 16. června 1572. Oba shodně vycítili, že k obnově katolictví na Moravě jim může pomoci v roce 1534 založený a roku 1540 papežem potvrzený jezuitský řád, který si vytyčil za úkol obnovu katolické církve mezi prostým obyvatelstvem. Od roku 1551 působil řád už ve Vídni, do Prahy přišel roku 1556 a o jeho služby byl zájem i v Olomouci. Uskutečnit toto přání se podařilo až biskupu Vilému Prusinovskému z Víckova v roce 1566. Se založením olomoucké jezuitské koleje jsou spojeny i začátky olomoucké vědecké knihovny. O 7 let později, tj. v roce 1573, byla kolej vybavena vyššími školskými pravomocemi a od tohoto data slaví zdejší univerzita výročí svého založení. Mezi prvními donátory jezuitské knihovny byl olomoucký biskup, k němu se přidávali další šlechtici i olomoučtí měšťané. Bohužel o složení tohoto fondu nemáme spolehlivé zprávy, protože v době obležení města Olomouce švédskými vojsky v letech 1642–1650 byly v roce 1647 téměř všechny knihy po vodě odvezeny do Švédska. Nemůžeme je dnes ani přesně lokalizovat, protože nebyly umístěny jen v jedné knihovně, ale hned v několika knihovních institucích.

Olomoučtí jezuité však nesložili ruce v klín a začali hned s obnovou svého knihovního fondu. O tom už máme přesnou informaci v podobě zachovaného katalogu knihovny z roku 1704, který je uložen v Moravském zemském archivu v Brně. Z něho víme, že v té době měla knihovna již kolem 5 000 svazků, což bylo na svou dobu docela vysoké číslo. Průběhem času jezuitský řád zasahoval do mnoha oblastí nejen církevní, ale i veřejné sféry, což se znelíbilo evropským panovníkům a postupně od roku 1759 (stalo se to v Portugalsku) zakazovali jezuitům činnost na svých územích. Skončilo to definitivním zákazem řádu, což musel vyhlásit papež Kliment XIV., a to 21. července roku 1773. V té době vykazovala olomoucká jezuitská kolej majetek ve výši 536 085 moravských zlatých. Po roce 1804 byl řád obnoven, ale nedosáhl již nikdy svého původního téměř výsadního postavení.

Ze zrušení řádu vyplývající zánik 5 jezuitských kolejí na Moravě, a tím i jejich knihoven, znamenal posílení olomouckého knižního fondu, když sama olomoucká kolej vykazovala v té době fond o počtu přibližně 8 000 svazků. K dalšímu posílení fondu došlo v osmdesátých letech 18. století za císaře Josefa II. Ten zrušil 40 klášterů na Moravě a tehdejší olomoucký knihovník Jan Hanke z Hankenštejna stál před těžkým úkolem vybrat ze zhruba 107 000 svazků ty nejlepší pro olomouckou knihovnu, protože v ní pro všechny knihy nebylo místo. Nakonec vybral 25 000 svazků, které zařadil do fondů.

Další nárůst dnes historického knižního fondu sestával v podstatě ze tří zdrojů: 1. koupě knih z dotace od moravského gubernia, 2. dary od soukromých osob (někdy činily až třetinu přírůstku) a 3. od roku 1807 (až do roku 1935) plynul do zdejšího fondu povinný výtisk z území Moravy a části Slezska. Nutno si uvědomit historické souvislosti té doby, že totiž správní vývoj Čech a Moravy plynul sice v úzkém vzájemném kontaktu vedle sebe, ale nikoliv společně. Zřetelným dokladem tohoto faktu byla už petrifikace výsledků Bílé hory z listopadu 1620, kdy Obnovené zřízení zemské z roku 1627 bylo vyhlášeno pro oblast Čech, ale pro Moravu bylo vydáno až o rok později, tj. v roce 1628, a to právě pro jisté odlišnosti od zvyklostí uplatňovaných na území Čech. Podobně bychom mohli doložit tento fakt způsobem vydání mandátu císaře Ferdinanda II. o povinné konverzi (rozumí se ke katolictví) nebo odchodu do exilu, který byl vyhlášen pro oblast Čech 31. července 1627 a pro Moravu 9. března 1628. Z našeho hlediska se to projevilo v tom, že budování knihovního fondu mělo odlišnou specifikou v Čechách a jinou na Moravě. Pro území Čech byla hlavní knihovnou Praha (dnes Národní knihovna), pro Moravu byla hlavní knihovnou dnešní Vědecká knihovna v Olomouci. Tento stav se v podstatě udržel až do vzniku Československé republiky v roce 1918. V následujících nejbližších letech první republiky se dokonce uvažovalo o možnosti převozu olomouckého, tj. moravského knižního fondu do Univerzitní knihovny v Praze nebo do Brna k nově založené univerzitě. Právě neexistence univerzity v Olomouci byla příčinou tohoto stavu a situace kolem olomouckého historického fondu byla ve dvacátých letech minulého století řešena dokonce i na půdě parlamentu. Nakonec z tohoto úmyslu sešlo a fond zůstal v Olomouci. Připomínám tuto skutečnost z toho důvodu, že svým historickým správním vývojem bylo tak dáno, že olomoucký knižní, dnes historický fond má vysokou odbornou historickou hodnotu a jsem proto nesmírně rád, že přibývá další knižní sklad, který umožní opětné vylepšení podmínek k uchovávání tohoto velmi vzácného knihovního fondu, sbíraného po celá staletí. O to víc bychom si ho měli vážit a udělat vše proto, aby byl zachován i pro další léta, pro další badatele a uživatele.

Dnešní knihovníci mající na starosti historické a vzácné fondy však nežijí jen starostí o ochranu jim svěřeného fondu. Bouřlivý rozmach počítačové techniky je postavil před nesnadný úkol zpracovat tento fond počítačovou technikou, což znamená nejen desítky a stovky hodin u počítačů, ale také nutnost zvládnout pravidla popisu těchto fondů. A vzhledem k tomu, že se tyto fondy svým zpracováním stávají např. vyvěšením na internetu vlastně mezinárodním majetkem, je nutné postupovat podle určitých, mezinárodně schválených pravidel. Když si uvědomíme, že knihovnické odborné zpracování na papírových nosičích trvalo i stovky let, uživatelé olomouckého katalogu starých tisků si jistě vzpomenou na záznamy psané na papíře ještě kurentem, a dnešní zpracovatelé to musí stihnout ve velmi krátké době, je logické, že na tomto poli panuje obecně jisté napětí a nervozita, jak vše zvládnout rychle a přitom odborně. Je to viditelné i na odborných konferencích o problematice historických a vzácných knižních fondů, které jsou od roku 1991 tradičně pořádány v Olomouci. Ta letošní bude opět v listopadu. Proto bych popřál u příležitosti otevření této budovy svým mladým následovníkům hodně energie, pevných nervů a úspěchů při ochraně i odborném zpracování historických a vzácných knižních fondů.